

Gieysztor, Aleksander

Wspomnienia pośmiertne : Stanisław Kętrzyński (1876-1950)

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 43, 207-211

1950

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

watelską. To też pracował żywo w T-wie Naukowym Warszawskim, w którego „Sprawozdaniach“ ogłaszał swe studia i w którym kierował przed śmiercią zorganizowaną przez siebie sekcją neofilologiczną. To też brał czynny udział w odbudowie nauki w wolnej Polsce nie tylko przez pracę uniwersytecką, ale przez przyłożenie ręki do wykonania zadań takich, jak „Mickiewicz narodowy“ lub zjazd polonistów w maju 1950, stanowiący etap w pracach Kongresu Nauki.

W ten sposób z postawą człowieka nauki łączył postawę społeczną i dopiero ścisły ich związek pozwala zrozumieć całe bogactwo wewnętrzne, znamienne dla Wacława Borowego.

Julian Krzyżanowski

Stanisław Kętrzyński

(1876—1950)

Urodził się 10 września 1876 r. we Lwowie jako syn Wojciecha Kętrzyńskiego, dyrektora Ossolineum, znakomitego historyka, powróconego polskości ze zgermanizowanego środowiska pomorskiego, i Wincencji z Klińskich. Szkołę średnią ukończył we Lwowie, tamże na uniwersytecie w 1899 r. uzyskał absolutorium po odbyciu studiów historycznych, głównie pod kierunkiem Ludwika Finkla i Tadeusza Wojciechowskiego. Doktoryzował się w r. 1900 na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie rozprawy o Kazimierzu Odnowicielu; przytoczyć warto opinię jego promotora, Stanisława Smolki, o głównej zalecie tej dysertacji: „wielka trzeźwość zarówno w krytyce świadectw źródłowych, jak i w konstrukcji“, która charakteryzować będzie całą twórczość naukową Stanisława Kętrzyńskiego. Do edytorskiej zaprawy ze szkoły swego ojca i seminarium Finkla, do interpretacji tekstów pod okiem T. Wojciechowskiego dodał z własnego wyboru, studium nauk pomocniczych u Stanisława Krzyżanowskiego w Krakowie, pogłębione jeszcze kilkuletnimi podróżami naukowymi do Rzymu, Monachium i Paryża. Zyskiwał w ten sposób zasób nowoczesnych środków krytycznych, co umożliwiło mu źródłową korektę hipoteznych konstrukcyj dedukcyjnego typu ze szkoły T. Woj-

ciechowskiego. St. Kętrzyński wywodził swe pomysły z konkretnych zawsze obserwacji źródłowych ku sprawdzalnej w jego rozumieniu konstrukcji naukowej; nawet jej upadek pojmował jako szczebel w dążeniu ku prawdzie obiektywnie i realnie istniejącej.

Na początku swej działalności i w ostatnim piętnastoleciu swego życia uwagę swoją zwracał ku zagadnieniom wczesnej historii Polski. Cykl tych studiów otworzyła rozprawa o Gallu-Anonimie i jego kronice (1898), stanowiąca wstęp krytyczny do jednocześnie ogłoszonego wraz z L. Finklem podręcznego wydania kroniki. Pierwszą pracą konstrukcyjną stała się monografia Kazimierza Odnowiciela (1899), po której poszły inne: o rzekomej wyprawie Włodzimierza Hermana na Szczecin w r. 1097, o paliuszu biskupów polskich XI w.: o zaginionym żywocie św. Wojciecha, o Astryku-Anastazym, wszystkie do 1905 r. Są to studia analityczne o bardzo istotnych ustaleniach szczegółowych, z których wiele weszło do podręczników historii Polski tego okresu. Zasób tematyczny jego zainteresowań wczesnym i pełnym średniowieczem nie został tym wyczerpany, pobyt zagranicą przyniósł studium o udziale Polaków w soborze laterańskim oraz o Gerwazym z Tilbury i jego kontaktach z mistrzem Wincentym (1903), jednak autor, dobrze już zapisany w bibliografii bieżącej historiografii polskiej, odczuwać począł konieczność rozbudowy swych środków badawczych w dziedzinie nauk pomocniczych historii, a to skierowało na długie lata jego wysiłek w stronę splecionych ze sobą zagadnień dyplomatyki, sfragistyki, paleografii i historii polityczno-ustrojowej XIV w.

Za sprawą Stanisława Krzyżanowskiego podjął już w 1902 roku temat habilitacyjny, pracę nad dokumentami i kancelarią Kazimierza W., której ze względów metodycznych nie mógł w całości ukończyć; zabrała mu ona ogromny szmat czasu, zawdzięczamy jej unowocześnienie naszej nauki o dokumencie polskim wieków średnich. Przeniesienie się do Warszawy w 1904 r. wprowadziło Stanisława Kętrzyńskiego w krąg ludzi, którzy tworzyli Towarzystwo Naukowe Warszawskie, świadomie podkreślających swą łączność metodologiczną z pozytywizmem warszawskim poprzedniego pokolenia. Członkiem Wydziału II T-wa został 19.I.1908. Racjonalizm tego

środowiska szczególnie mu zresztą odpowiadał; tu w Bibliotece Ordynacji Krasińskich, której był kustoszem do r. 1910, i w rozmowach z przyjaciółmi, z Marcelim Handelsmanem na czele, kształtował się i umacniał jego światopogląd naukowy. W r. 1913 habilitował się jako docent historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie znacznego fragmentu swych studiów nad dyplomatyką XIV w., mianowicie o elementach chronologicznych Kazimierza W. Wykład habilitacyjny wykazywał szerokie zainteresowania tłem dziejowym tych studiów specjalnych: mówił w nim. St. Kętrzyński o wyborze Karola IV na tron niemiecki. Już poprzednio zaznaczył swój pogląd na miejsce swych badań dyplomatycznych w historiografii własnym sądem o dwu zjawiskach wielkiej wagi w polskim procesie formowania się feodalnej monarchii stanowej: o charakterze Królestwa Polskiego przełomu XIII i XIV w., przypisując mu cechę królestwa najpierw tylko wielkopolskiego (1909), oraz o zapisie Kazimierza W. dla Kaźka szczecińskiego (1912), ilustrującym powolny wzrost monarchii ponaddzielnicowej.

W r. 1912 przystąpił do gruntownego zbadania form pracy kancelarii polskiej za Kazimierza Jagiellończyka publikując na ten temat cztery dużej wagi artykuły (1912—1914); w czasie I wojny światowej przepracował podobnie do końca materiał dokumentowy w. XIII, z którego już w 1914 r. ogłosił pierwsze rezultaty. Wyniki te podawał w r. 1918—1922 na Uniwersytecie Warszawskim w postaci wykładów specjalnych o dokumencie polskim i archiwistyce, zrazu jako wykładowca, a od 1920 do końca 1922 r. jako profesor nadzwyczajny z tytułem profesora zwyczajnego archiwistyki i bibliotekoznawstwa wraz z naukami pomocniczymi historii. W tych latach powstały nadal studia analityczne z dziejów dokumentu polskiego w. XIII i XIV. W r. 1925 wyjechał jako minister pełnomocny do Moskwy, w 1927 do Hagi, skąd w 1930 powrócił przeniesiony w stan spoczynku.

Plon naukowy tych lat był mimo to niemały: początki dokumentu w Polsce przedstawiał dwukrotnie w Akademii Umiejętności (1920, 1931), dalszy jego rozwój zawarł w obserwacjach nad dyktatem kancelarii wielkopolskiej XIII w. (1925), nad tzw. datami niejednolitymi (1927), sięgnął też do zanied-

bywanej u nas sfragistyki, uwydatniając jej rolę w należyтым rozpoznaniu źródła średniowiecznego na przykładzie pieczęci Przemysława II, Łokietka i Kazimierza W. (1929, 1932). Podsumował także ostatecznie własny pogląd na urządzenia kancelaryjne XIV i XV w. w rozprawach o genezie kanclerstwa koronnego (1929) i początkach Metryki Koronnej (1927). Wreszcie głos St. Kętrzyńskiego na V Powszechnym Zjeździe Historyków polskich w Warszawie w r. 1930 w sposób realny i metodycznie do dziś dnia nie podważony ustalił stan nauk pomocniczych historii i ich istotne potrzeby. Na marginesie tych badań powstała jeszcze rzecz „Ze studiów genealogicznych“ (1934) z doniosłymi uwagami do rodowodu Piastów, a także m.in. o Mieśławie — Masławie, zapowiadającymi powrót do tematyki młodości. W tym samym 1934 r. wyszedł podstawowy jego „Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich“, t. I, który stał się odrazu summą dyplomatyczną na najwyższym poziomie wiedzy, podręczną pomocą badawczą dla wszystkich mediewistów, jednym z najtrwałszych dzieł erudycyjno-syntetycznych w naszej historiografii. W r. 1935 objął jako profesor zwyczajny katedrę historii średniowiecznej Polski wraz z naukami pomocniczymi historii, w czasie wojny wziął od początku czynny udział w tajnym nauczaniu, prowadząc je aż do swego aresztowania przez Gestapo 14.XI.1943 r. Więziony na Pawiaku w Warszawie, u św. Michała w Krakowie, i aż do wyzwolenia obozu w styczniu 1945 r. w Oświęcimiu, świecił wzorem uczonego i obywatela, mimo ciężkiego stanu zdrowia również w baraku obozowym i celi więziennej wygłaszając wykłady dla towarzyszy walki. Powrócił do pracy najpierw na Uniwersytecie Jagiellońskim w r. ak. 1945-46. Odrazu wówczas zabrał się do odbudowy swego warsztatu. Znajdował się w nim II t. „Zarysu nauki o dokumencie“, mający objąć m. in. sprawę actum i datum w dyplomatyce polskiej, nieprawidłowości chronologiczne z nią związane, analizę cech wewnętrznych dokumentu polskiego, oraz organizację kancelarii monarszej i innych kancelarii. Oprócz tego tomu zniszczonego granatem hitlerowskim w r. 1939 zagiął też znaczny już zbiór „Studiów XI w.“ zniszczony w porażce Warszawy po powstaniu.

Największa rozprawa w tym zbiorze o kodeksie Gertrudy Piastówny, raz już złożona w szpaltach do druku w r. 1939, nie dała się niestety zrekonstruować; tylko najważniejsze wyniki zawiera artykuł o Gertrudzie podyktowany przez prof. Kętrzyńskiego w 1949 r. do Polskiego Słownika Biograficznego. Uratowała się szczęśliwym trafem nowa redakcja „Kazimierza Odnowiciela“, ponownie odrodziła się rozprawa „O zaginionej metropolii czasów Bolesława Chrobrego“, arcydzieło kombinatoryki mediewistycznej, wydana drukiem 1946 r., oraz rzecz „O imionach piastowskich do końca XI w.“. Ze studiów nad zjazdem gnieźnieńskim powstała po wojnie książka o Mieszku I, pozostawiona w rękopisie.

Choroba, z którą Stanisławowi Kętrzyńskiemu przyszło zmagać się od połowy 1947 r., przerwała pracę ciągłą, choć powstawały do końca nadal dyktowane i poprawiane słabnącym piórem fragmenty syntezy XI wieku. Drukował z nich niektóre w latach 1946—1950 Przegląd Historyczny. Wszystkie, większe i drobne, stanowią wielkiej miary wkład naukowy, od którego zaczynać będziemy dotykając się każdej kwestii spornej w obfitej literaturze przedmiotu. Zmarł w Warszawie dnia 26 maja 1950 r.

„Jestem spokojny o los, jaki spotka wyniki mojej pracy“ — pisał Stanisław Kętrzyński w jednej z wcześniejszych rozpraw w poczuciu słuszności swej metody analitycznej. Další rozwój twórczości przynosił potwierdzenie tego sądu w opinii historyków, kolegów starszych, potem młodszych, wreszcie uczniów, którzy z uczuciem najgłębszego szacunku i przywiązania widzieli w nim wielki autorytet moralny i naukowy.

Aleksander Gieysztor

Jan Michalski

(1876—1950)

Z śmiercią Jana Michalskiego (1876—1950) Warszawa utraciła jednego z ostatnich przedstawicieli tej swoistej kultury naukowej, która powstała w stolicy ówczesnego „Królestwa Polskiego“ pod koniec w. XIX. Znamienną kulturą tej cechą był głód humanistyki, poświęconej zagadnieniom polskim, historycznym i historyczno-literackim, nie dający się